

СТРУКТУРНІ ТА СТИЛІСТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ПАМ'ЯТОК НАУКОВО-ПОПУЛЯРНОГО ЖАНРУ XVIII СТ.

© Файчук Т. Г., 2016

Типологічне аналізування рукопису лікарського poradnika XVIII ст. дозволив дослідити структуру, схарактеризувати зміст, лексичні, стилістичні особливості цієї пам'ятки науково-популярного жанру.

Ключові слова: українська мова, науково-популярний жанр, лікарський poradnik, структура тексту, стилістика.

The comparative typology analysis of manuscript of curative adviser of XVIII of century allowed to investigate the structure, to describe the table of contents, the stylistic features of this monument of scientific and popular genre.

Keywords: Ukrainian language, research and popular genre, curative adviser, text structure, stylistics.

Стрімкий розвиток науки як у давні часи, так і в сучасному світі, вплив науки на життя вимагали й вимагають широкої популяризації наукових знань, збільшення інтересу суспільства до накопиченої людством інформації з різних галузей знань. XVI–XVIII ст. в історії української літературної мови вважають періодом зародження, формування та розвитку наукового стилю. На той час припадає поява філософських діалогів і трактатів, творів історико-географічного змісту, праць із лінгвістики, астрономії, математики, медицини [3, с. 5]. Становлення науково-популярного підстилю наукового стилю супроводжувалося появою доволі відмінних характером викладу, суттю та будовою пам'яток, до яких належали планетники, громники, місячники (довідники про явища природи), календарі, правила доброго тону, господарські poradniki тощо. Одними з найпоширеніших пам'яток науково-популярного жанру є лікарські poradniki. Для вивчення процесу формування української наукової термінології та наукового стилю, розвитку їхньої стилістики дослідження лікарських poradnikov є надактуальним, оскільки вони містять багатий матеріал, що дозволяє комплексно підійти до розв'язання багатьох мовознавчих питань. Зазвичай ці твори збережено у вигляді рукописів, які є в одному примірнику, а єдиним способом їхнього дублювання було переписування [6, с. 10].

Об'єктом нашого дослідження є довідник – лікарський poradnik середини XVIII ст. Актуальність статті полягає в структурно-типологічному досліджуванні принципів внутрішньої системи довідників минулого, виявленні властивих цим творам стилістичних особливостей, аналізуванні принципів подавання матеріалу та його оформлювання.

Назва пам'ятки «*Аппендицъ*» поширена, містить відповіді на чимало питань, зокрема щодо її збірного характеру, авторства, призначення тощо. *Аппендицъ или придатокъ из ра(з)нихъ достовѣрнихъ авторо(в) и ѿ искусни(х) мѡжей ѡ домашни(х) лѣкарствахъ, человеѣ(с)комѡ и други(х) животнихъ здравии. На ихъ немощи слѡжащихъ пробова(н)нихъ и ѡбдите(л)ствованнихъ, такожъ по нѣкоторихъ кѡриозностяхъ* [1, с. 187]. Оригінальним є оформлення пам'ятки: текст уміщено у своєрідні рамці; статтю від статті та їхні назви відокремлено лініями, що надає стрункості, чіткості й виразності для сприйняття матеріалу.

За основу структурування тексту довідника взято загальний його поділ на розділи (глави). Наповнення всіх розділів різне (розділ 1 «*С помощью всемогѡщаго врача разнїе лѣкарства*» [1, с. 188] містить 100 пунктів, розділ 3 «*ѡ илѣйкахъ, какіе и в чемъ ползуютъ и в чемъ и по сколько принимать надлежитъ*» [1, с. 221] лише 10). Розділи містять довідкові статті. Принципи виокремлення довідкових статей розділів також різні: якщо в першому розділі їх чітко відокремлено та структуровано,

то в розділах 2 «*О водахъ лѣкарственныхъ и о ихъ силѣхъ и дѣйствахъ*» [1, с. 212 зв.], 3 «*Уилѣкахъ, какіе и в чемъ ползуютъ и в чемъ и по сколько принимать надлежитъ*» [1, с. 221], 4 «*Балсамъ коштовній на плуци, которій из разни(х) по на сѣкѣ сѣчюного доктора, в сѣлана изготовленній бываеъ*» [1, с. 222] назви статей рецептів і самі рецепти лініями не відокремлено, натомість є не завжди послідовне нумерування абзаців.

Для пам'яток науково-популярного жанру для чіткого й логічного виокремлювання змісту довідкової статті важливою є категорія вихідних понять. У розділі 1 виокремлено низку вихідних понять, створених за моделлю: назва лікарської форми + назва хвороби (*пластирь на рану, котора сѣже почернѣла* [1, с. 188, п. 1], *масть которая мазать рану или зашибленное мѣсто или кагда по(д) горломъ болитъ, оп сѣхоль вскую, чирки и болчки* [1, с. 189, п. 6], *медикаментъ кровочистителній ѿ запору, в сѣтровъ* [1, с. 196, п. 31], *конфектъ которій кровь и нутро чистить* [1, с. 197 зв., п. 38], *шмарованіе на худіе струпи* [1, с. 196 зв., п. 32]). Окремо варто розглянути довідкові статті, де безпосередньо не зазначено лікарської форми, натомість зазначено хворобу, яку лікують ліками. Назви відрізняються: деякі з них є доволі простими й лаконічними: *на чехоткѣ* [1, с. 190, п. 10], *на з сѣн сѣю болѣзнь* [1, с. 189, п. 7], *на глисти* [1, с. 197, п. 35], інші розлогі, описові з додатковими конотаціями: *когда в ротѣ десна, сирѣчь десна болтъ и ѿ зубовъ мсь по ѿтстаеъ ѿ цинги* [1, с. 189 зв., п. 8], *Егда ѿ великого жару сѣ чловѣка кровь перегори(т) и загустѣеъ и ѿ оной загустѣлости жили сохнутъ стануть такожде ноги или рѣски стануть корчити* [1, с. 193 зв., п. 27]. У цих випадках ідеться не про хворобу, а про детальний опис її симптомів.

У довідкових статтях лікарського poradника важливе місце посідає опис приготування ліків, їхніх складників, способів приймання. Текст відповідних рецептів переважно зведено до зазначання набору лікарських трав, їхніх частин, продуктів тваринного походження, що з погляду народної медицини не викликає застереження і сумніву. Показовим щодо цього є популярний poradник «*Чтобъ нескоро сѣпитс способи*», який пропонує низку рецептів для повільного сп'яніння: (1) *Черную кап сѣст сѣесть или много оцт сѣпить*; (2) *За четверть часа перед питіемъ ядеръ бросквиновыхъ или го(р)кихъ мигдалові Несколко з(у)есть, а потомъ солодкихъ мигдаловъ, олѣйку либо оливи випить по силѣ*; (3) *Соку бѣлой кап сѣсти да соку бѣлихъ яблокъ, гранатов по двѣ сѣнціи, а оцт сѣ одну сѣнцию, смажить тое в купѣ Будеъ сиропъ Заживаеъ того сѣнцію перед питіем*; (4) *Плюца козловіе и бараніе исти перед питіемъ* [1, с. 211, п. 95]. Водночас poradник-довідник містить чимало довідкових статей, у яких лікувальні процедури зведено до містичного, ритуалу: *Егда младенець собою весма сѣхъ и худъ и на немъ собача старость* – пропонувано, зваривши вареники з м'ясом або сиром, остудити «юху», нею облити дитину, вареники віддати поїсти собаці – дитина одужає [1, с. 190 зв., п. 12]. Іншим прикладом є спосіб замовляння крові: *Во имя ѿца и С(ы)на и Свтаго Д(с)ха, Нѣ по чом сѣ и нѣ по что течи...* [1, с. 191, п. 14], а також порада, як уберегтися від чар: *Чари и(з)гонить: носить при себѣ зелие либо свтого Іоанна, либо Дгу(л) Ееъ добра презе(р)ватива, Сі ееъ пре(д)охраніе* [1, с. 208 зв., п. 76]. Окремо варто звернути увагу на рецепти, у яких дію лікарських засобів скомбіновано з певними магічними діями: для лікування бородавок радять *листомъ фиговимъ си ееъ смоковнимъ бородавку моцно натри, и тое листья закопай, лист сѣ земли Сочніють, а Бородавки погибнутъ* [1, с. 209, п. 78]. Також вирізняймо низку довідкових статей доволі сумнівного медичного значення, що спричиняють серйозні застереження в їхній лікувальній ефективності й безпечності: *Когда чловѣкъ себе насадиъ и ѿ на(д)сади изнутри кишка вйдеъ задомъ* poradник радить просіяти найкращу муку житнього солоду, посипати кишку мукою «*и с тимъ солодомъ вопхнути кишку потихонку в нутро, сама загоитс*» [1, с. 191 зв., п. 17].

Показовими є довідкові статті, де пропонувано рецепти лікування не лише для людей, а і для тварин, що свідчить про господарський складник змісту лікарського poradника: *Егда будуть люде и конѣ дуже сухіе* [1, с. 190 зв., п. 11], *На вскую болѣзнь не токмо члвѣку но и скот сѣ и конмъ* [1, с. 191, п. 15]. Також відзначимо розмежування рецептів лікування хвороб різних вікових груп: дорослих, дітей: *Когда п сѣн оп сѣхнеъ: сѣ старихъ ..., сѣ дѣтокъ* [1, с. 210, п. 85].

Окремі довідкові статті мають своєрідну форму. Так, для рецепта «*Проносное весьма полезное*» подано спочатку опис складників. Далі окремим заголовком «*А Дѣлатъ тако*» викладено опис процесу приготування: *перво кипчею водою наметъ чебрець..., Потомъ процѣдитъ оную воду...* Іншим заголовком «*Оное проносное принимать тако*» роз'яснено спосіб приймання ліків [1, с. 201 зв., п. 52]. Такий варіант подавання та структурування інформації є доволі зручним, логічним, гарно й легко сприймається, його зчаста використовують у сучасних довідниках народної медицини. Цікавим способом зосереджування уваги в порадникові є використання спеціальних слів: *вѣдай, на тоже*. Якщо словом *вѣдай* привертається увага на певні специфічні моменти в лікуванні хвороби: *Напримѣрь. Ежели зубъ болитъ и щока пухнетъ, тотъ мѣшечокъ приложи к той же щокѣ. Вѣдай: тотъ мѣшечокъ на болюмъ мѣстѣ дотоль де(р)жати поколь болѣтъ перестанеть* [1, с. 204, п. 62], то *на тоже*, що викладено посередині рядка, рідше з абзацу, виконує іншу функцію: по-перше, розділяє рецепти, по-друге, уводить до тексту однієї довідкової статті різні рецепти лікування хвороби.

У Розділі 2 «*О водахъ лѣка(р)ственныхъ и о ихъ силѣ и дѣйствахъ*» [1, с. 212 зв.] у структурі довідкової статті подано розподіл різних способів застосування ліків на зовнішню та внутрішню дії – «*дѣйство*», слово написано по центру рядка. Так, *вода из большого проску(р)ника* містить 9 пунктів зовнішніх і внутрішніх «*дѣйствъ*». Зовнішнє застосування води – лікування ран, виразок; внутрішнє – зняття гарячки, виведення камінців [1, с. 215]. Воднораз у розділові 2 збережено загальне обрамовування тексту, без розмежування довідкових статей лініями, натомість для забезпечення системності інформації обрано загальну нумерацію абзаців різних рецептів вод. Таким чином, можливість виокремлювати й віднаходити потрібну інформацію забезпечує наскрізний перелік абзаців цифрами по порядку (1, 2, 3...).

Розділ 3 «*У влаѣкахъ*» подано на трьох сторінках і містить 10 пунктів. Кожний пункт – окремий рецепт; починається з назви олійки, містить опис її користі, впливу на організм: *Полинновій, кто много пьетъ или кто мало естъ или ничего неестъ принимать его натоце в винѣ по 5 капель – жажду ѣтолетъ и аппетитъ направлетъ* [1, с. 221, п. 2]. Інші назви олієк: 3. *Ганишківій крѣпитъ ѣ человекѣ мозгъ в головѣ*; 4. *Куперосній годитс к болном ѣ желу(д)ку*; 5. *Буришиновій добръ ест ѣ морового повѣтр* [1, с. 221]. Таким чином, назви олійки отримують за назвою основного складника рослинного, тваринного, мінерального походження: «*полиннова, ганишкова, куперосна*».

Розділ 4 має збірний характер і починається з рецепту бальзаму: *Балсамъ коштовній на плюци, которій из разни(х) олѣйковъ по на ѣкѣ ѣ чоного Доктора в ѣлкана изготовленній бываеть* [1, с. 222], містить низку інших рецептів, вихідними поняттями яких є назви лікарських форм (ессенці, водка): *Квинта Эссенці Розмаринового Зелл е Сила и Дѣйство* [1, с. 222, п. 2], *Водка перлова на очи* [1, с. 222, п. 3], *Водка золотого ка(р)бункула* [1, с. 222, п. 5].

З огляду на структурно-типологічне заналізування цієї пам'ятки науково-популярного жанру XVIII ст. висновковуємо, що лікарські порадники – це важливе культурно-мовне надбання науково-популярної літератури, мають чітку стилістичну структуру, лексично багаті й різноманітні. Крім тогочасної суто практичної функції, нині вони є яскравими зразками формування довідкових популярних текстів.

1. *Аппендиксъ или придатокъ // Рукопис середины XVIII ст. – Институт рукопису Нац. б-ки України ім. В. І. Вернадського. – ф 30. – спр. № 123. – 30 арк.* 2. *Історична граматики української мови / Жовтобрюх М. А., Волох О. Г., Самійленко С. П., Слинько І. І. – К. : Вища школа, 1980. – 320 с.* 3. *Лікарські та господарські порадники XVIII ст. Серія : Пам'ятки української мови / [підгот. до вид. Передрієнко В. А.]. – К. : Наук. думка, 1984. – 128 с.* 4. *Німчук В. В. Жанри і стилі в історії української літературної мови / Німчук В. В., Русанівський В. М., Чепіга І. П. – К., 1989. – 293 с.* 5. *Передрієнко В. А. Формування української літературної мови XVIII ст. на народній основі / Передрієнко В. А. – К. : Наук. думка, 1979. – 144 с.* 6. *Пецак М. М. Розвиток давньоруського і староукраїнського наукового тексту / Пецак М. М. – К. : Українознавство, 1994. – 272 с.*